

UDK316.42
327:504

Izlaganje sa znanstvenog skupa

Primljeno: 4. ožujka 1993.

Neodrživost održivog razvoja*

Aleksandar Štulhofer

Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

Referat propituje politekonomijske temelje koncepta »održivog razvoja« (OR), implementacijske poteškoće kojega kao da su zaboravljene u općem ekološkom entuzijazmu. Prvi dio donosi analitičku raspravu o fenomenu kolektivne akcije, pri čemu ispitujemo njezine tegobe (tragedy of commons, free riding, prisoner's dilemma) i empirijski iskazanu otpornost. Stabilnost kooperacije sistematizirana je kroz »načela kooperacije« te putem »pozadinskih procesa« (reciprocitet, učenje, djelovanje normi i sankcija, usvajanje vrijednosti) i »teorije kritične mase«.

Drugi dio predstavlja primjenu opisanog analitičkog modela na međunarodnu politiku, posebno onaj njezin dio zadužen za rješavanje globalnih ekoloških kriza. Rezultati su porazni; međunarodna kooperacija fundamentalno je nestabilna, odnosno neotporna na egoizam. Mogućnosti planetarne ekološke regulacije — tri načina »motiviranja« za kooperaciju (novi Levijatan, uspon postmaterijalističkih vrijednosti i kreiranje eko-tržišta) — bitno su ograničena pogreškama »u konstrukciji« koje ih čine nedjelotvornima u suzbijanju populacijskog rasta kao makrokrize par excellence.

U završnom dijelu ponuđeno je (lapidarno) razmatranje zadataka prirodnih i društvenih znanosti. Pred ovim posljednjima svojevrsna je »dekonstrukcija humanizma« — kao mogući izlaz iz »socijalne stupice« maksimizacijske racionalnosti.

Ključne riječi: humanizam, kolektivna akcija, maksimizacijska racionalnost, međunarodna kooperacija, nesreća zajedničkog, održivi razvoj

»Državne uprave imaju skoro nula osjećaja za budućnost...«
(L. Parrish)

Održivi razvoj (OR) geslo je dana**. Nakon uvođenja u stručnu terminologiju (Brundtland Report, 1987), umjereni optimizam ove nove paradigme prostrujio je ekološkim savjetima Europske zajednice i UN-a, obuzeo ekološke djelatnike, znanstvenike i novinare. Ako je Konferencija u Riju (UNEP, lipanj 1992) uopće ponudila jasan iskaz, onda je to prije svega da se, barem trenutačno, ekološki može misliti isključivo u sjeni OR-a.

Jednoglasna prihvaćenost koncepta nedvosmisleno upućuje na isprepletenost jedne povoljne i jedne nepovoljne činjenice. Prevlast globalne svijesti o ugroženosti okoliša operacionalizirana je, naime, krajnje pojednostavljeno: konsenzus o internacional-

* Rad je prezentiran na znanstvenom skupu »Uloga znanosti u održivom razvoju«, Zagreb, 11–13. ožujka 1993.

** Zahvaljujem se Steveu Tullu na raspravi o uvjetima kooperacije te profesoru emeritusu Vladimiru Ibleru na strpljivom uvođenju u problematiku međunarodnog prava.

nom značaju ekoloških kriza brže–bolje je vezan uz ideju koja u prvi plan ističe važnost »moralne obnove«. Stoga nas ne čudi poplava akademskih i neakademskih naracija o koristima–i–nužnosti OR–a, rasprave u kondicionalu koje zaobilaze razmatranje međunarodnih mehanizama odlučivanja. No upravo u tome leži temeljni problem: živopisno prikazivanje (ekoloških) posljedica nedonošenja odluka ne može zamijeniti analizu ponašanja aktera pri donošenju (ekoloških) odluka i njihovoj provedbi. Današnja upotreba koncepta OR–a širom otvara vrata njegovu pretvaranju u tzv. *paravanski diskurs* ili veo »politički korektnog« jezika ekološke osjetljivosti iza kojeg se svi – a posebno političari – mogu mirno nastaviti baviti vlastitim interesima.

Stoga, zadaća ovoga rada nije propitivanje unutrašnje konzistentnosti koncepta OR–a kao ni kritička analiza *zazivanja ekološke moralnosti*, čega smo svjedoci, nego politekonomijsko ispitivanje (ne)mogućnosti kooperacije pri rješavanju globalnih ekoloških kriza. Nastojat ću, drugim riječima, izložiti svoje viđenje »primjenljivosti« OR–a te razjasniti nerazmjer između »projektnih« i »izvedbenih« studija. U mjeri, naime, u kojoj je zadatak prirodnih znanosti *supstativna razradba* OR–a, društvene su discipline zadužene (prije svega) za *proceduralnu analizu*.

1. TEGOBE KOLEKTIVNE AKCIJE

Razmatranje mogućnosti i načina implementacije OR–a¹ nužno je početi od samih temelja – od političke volje za provođenjem u djelo, koja se (s obzirom na globalni značaj ekoloških kriza) može operacionalizirati kao *spremnost na kooperaciju*. Ovaj odjeljak raspravlja o trima usko povezanim teorijskim modelima koji, osvjetljavajući sukob individualne i kolektivne racionalnosti, ističu kronični *deficit kooperativnosti*.

1.1 »Nesreća zajedničkog« (G. Hardin)

Prema klasičnoj ekonomskoj mudrosti, ali i svakodnevnom iskustvu, sve što je besplatno bit će podvrgnuto prekomjernoj konzumaciji. Resurse koji nemaju vlasnika neumjereno će trošenje (nema korektivnih impulsa cijene!) nepovratno degradirati. Opće dobro, poput zajedničkog pašnjaka ili čistog zraka, biva tako iscrpljeno neumoljivom logikom; svakom je u interesu da poveća broj ovaca (ili izgradi nove pogone) u situaciji kada ispaša za stotinu ovaca stoji jednako (tj. ništa) kao i ispaša za jednu jedinu, a razlika je u dobiti stotruka.²

1.2 »Sindrom neplatiše« (M. Olson)

Kako je moguće obuzdati egoizam individualne racionalnosti? Dogovorom, odnosno kolektivnom akcijom, usmjerenom, npr. prema stvaranju novih površina za ispašu krčenjem i spaljivanjem? Malo vjerojatno, a *Slika 1* objašnjava zašto je tako.

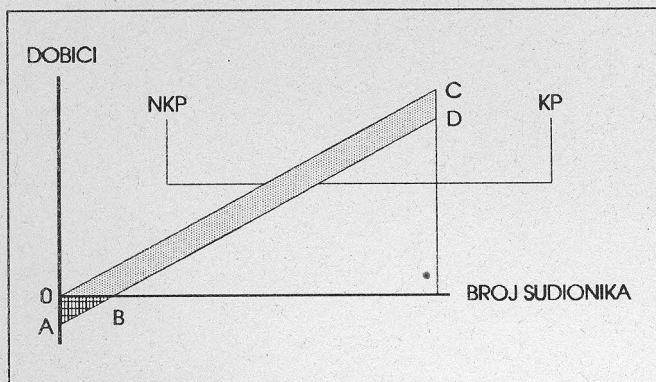
Recimo da je dogovoreno kako će svaki stočar dnevno odvojiti dva sata za krčenje i spaljivanje. Budući da ta dva sata znače trošak (dužina 0–A) jer skraćuju ispašu i time smanjuju individualnu dobit, svakom je ovčaru u (najboljem) interesu da se svi drže dogovora *osim njega*. Na taj će način dugoročnu korist osigurati bez žrtvovanja

1 Koncept »održivog razvoja« (OR) najjednostavnije je protumačiti kao *proces usklađivanja* (društvenog) rasta s (prirodnim) adaptivnim kapacitetima.

2 Povijesno gledajući, *nesreća zajedničkog* mnogo je više od pukog analitičkog modela; ona je vjerodostojna priča o ekološkoj cijeni industrijske civilizacije.

kratkoročne; NKP (nekooperativna) krivulja »neplatiše« uvijek je iznad one kooperativne (KP). Nekooperativno ponašanje, dakle, maksimizira dobit.

Grafikon skriva dodatnu poteškoću. Osim pozitivnog djelovanja na zajedničku korist (rast količine općeg dobra), povećanje broja sudionika u kolektivnoj akciji smanjuje, prema pravilu (Olson, 1965), mogućnost kontrole i sankcioniranja »neplatiša«, pogotovo ako je opće dobro takve prirode da je otkrivenim »neplatišama« nemoguće uskratiti uživanje toga dobra (npr. udisanje čistog zraka). Individualna racionalnost ostaje, drugim riječima, stalna prijetnja sprovedbi kolektivne akcije.

Slika 1
(Prema: Elster, 1989:127)

1.3 »Zatočenička dilema« (Luce i Raiffa)

Krhkost kooperativnosti zasniva se na dvjema jednostavnim, svakodnevnim činjenicama. Prva je da svatko za sebe želi što bolje, a druga da nitko ne želi biti iskorišten.³ Kombiniranje tih dvaju parametara odlika je *strateškog ponašanja* koje opisuje »zatočenička dilema« (ZD). Poenta ove igre, sigurno najpoznatije iz arsenala teorije igara, jest da će racionalni »igrač« (ili više njih) koji vjeruje da je njegov suigrač/suparnik (ili više njih) također racionalan, biti prisiljen izabrati nekooperativno rješenje – takvo pri kojem obojica gube. Racionalnost i kooperativnost (koja u ZD donosi obostranu korist) ponovno, dakle, nalazimo sučeljene.

* * *

Uzeti zajedno, tri modela jasno iscrtavaju aporiju pojedinačne i skupne racionalnosti. Govoreći u prilog nemogućnosti kooperacije, slaba ili nikakva zaštićenost kolektivnog interesa od egoističnih diverzija ostavlja nas u tzv. »društvenoj stupici« (I. Platt). Je li onda ekološka kataklizma neizbježna?

2. STABILNOST KOOPERACIJE

Postoji li način da se osigura kooperacija? Je li to žandarski režim? Treba li, možda, uvijek bavati iracionalnost ili drukčije odgovajati? Ovaj odjeljak nastoji odgovoriti na ta pitanja.

3 Stoga se virus »neplatiše« vrlo brzo širi.

Empirijske studije slučaja (Ostrom, 1991) pokazuju da je spontano rješavanje »dileme zajedničkog« itekako moguće. Švicarsko selo Törbel, japanska sela Hirano, Nagaike i Yamanoka, turska ribarska zajednica Alanya te vodocrpilište West Basin u Kaliforniji – samo su neka od mjesta u kojima je ekološka tragedija izbjegnuta uspješnom zajedničkom akcijom. Pomnije razmatranje ovih pobjeda kolektivne racionalnosti pokazuje da se stabilnost kooperacije zasniva na ovim elementima:

- a) egzistencijalnoj vezanosti za ugroženi resurs (zajedničku zemlju, riblji fond, pitku vodu);
- b) informiranosti o (dugoročnim) negativnim posljedicama uobičajenih djelatnosti;
- c) slobodi dogovaranja i aranžiranja ograničenja potrošnje (pluralizam tržišnih, netržišnih i kombiniranih modela);
- d) mogućnostima kontrole i kažnjavanja »neplatiša« (formalne i neformalne negativne sankcije);
- e) mogućnostima dodatne motivacije za kooperaciju (pozitivne sankcije).

Navedena načela kooperacije,⁴ koja sugeriraju da makimizirajuća racionalnost kakvu smo upoznali u prvom odjeljku nije *nespojiva* s kolektivnom dobrobiti, nužno je rastaviti na sastavne dijelove. Valja nam istražiti *mehanizme* koji omogućuju tu *kompatibilnost*.

Pregled literature upućuje na četiri važna momenta.⁵ Racionalnost koju akteri iskazuju u svijetu (društvene) realnosti daleko je od »bezgrešne«, ideal-tipske racionalnosti kakvu zastupa *akulturni homo economicus*. Stvarno ponašanje u najboljem je slučaju svojevrсна *refrakcija racionalnosti*, parada *kognitivnih nesavršenosti* (Ulen, 1990), odnosno suboptimalno djelovanje koje je posljedicom raznorodnih utjecaja. Prva dva – *reciprocitet* i *učenje kooperativnosti* – izviru, kao što ćemo vidjeti, iz samoga racionalnog sklopa te ih možemo nazvati *endogenim katalizatorima egoizma*. Preostala dva – *djelovanje normi* i *sankcija* te *internalizacija vrijednosti* – izazivaju *refrakciju racionalnosti* izvana. Ove društvene (kulturne) utjecaje nazivamo *egzogenim katalizatorima egoizma*.

2.1 Reciprocitet se javlja kao *robustna* (stabilna) strategija ponašanja ukoliko je »sjena budućnosti« dovoljno duga (Axelrod, 1984). Akteri su, naime, to skloniji (recipročnoj) kooperaciji što je veća vjerojatnost njihova ponovnog susretanja.⁶ Kao što kompjuterska simulacija pokazuje, višekratnost interakcije promovira strategiju »milo za drago« kao *najefikasniji* (i najracionalniji) način ostvarivanja individualnih interesa. Na »duge staze« recipročni odnosi daju najbolje rezultate jer svatko teži kooperativnom ponašanju – koje biva »nagrađeno« kooperiranjem drugih – odnosno odustaje od ne-kooperativnog ponašanja koje će odmah biti »kažnjeno« nekooperacijom. Reciprocitet se jednostavno *isplati*.

2.2 Učenje kooperativnosti temelji se na *adaptivnom karakteru* aktera (Macy, 1991a). Iskustvo prošlih akcija, »starih« dobitaka i gubitaka – nagrada za kooperativno ponašanje te kazna za nekooperiranje – presudno oblikuje našu spremnost za koo-

⁴ Za detaljniju raspravu usp. Štulhofer (1993).

⁵ Zbog njihove nepredvidljivosti, ovdje ostavljamo po strani »kognitivne nesavršenosti« poput utjecaja emocija na ishod *zatočeničke dileme* (Moreh, 1990).

⁶ Nije, dakako, slučajno što se u primjerima koje navodi E. Ostrom radi poglavito o malim sredinama – ruralnim zajednicama gdje je vjerojatnost ponovnog susretanja (odsutnost mobilnosti!) najveća.

peraciju (Macy, 1990). Gledajući »unatrag«, akteri uviđaju prednosti međusobnog pomaganja (poštivanja odgovarajućih normi), pa s vremenom usvajaju vrijednosti i norme kooperativnosti (stvaranje »kooperativnog entuzijazma«!). Pamćenje, tako, osigurava *uzajamno povjerenje* (Macy, 1991b; Granovetter, 1985), bez kojega je kooperacija nezamisliva.

2.3 Nitko ne želi biti kažnjen; svatko nastoji izbjeći bol. Odavde proistječe klasični sociološki interes za **djelovanje normi i sankcija**.⁷ Budući da ne mare za pojedinačnu korist nego rade isključivo u interesu zajednice (Elster, 1989),⁸ norme – ti nevidljivi čuvari kooperacije – obuzdavaju maksimizacijsko ponašanje prijeteći sankcijama i metanormama (kazne za one koji propuštaju kazniti povredu norme; Axelrod, 1986), učvršćujući *samoregulirajuće* kooperiranje.⁹

2.4 Ljudi nerijetko iskazuju *altruističke impulse* (Etzioni, 1990) – često upravo u kontekstu zaštite okoliša (Vining; Ebreo, 1992). Ishodište ove varijante nemaksimizacijskog ponašanja jest *intrinzična motivacija*, aktivno lice socijalizacijom usvojenog vrijednosnog sustava. Ipak, **internalizacija vrijednosti** razlikuje se od normiranja samo u jednome. Dok norme utjelovljuje Alter – onaj koji će nas kazniti ako ih prekršimo – vrijednosti su utjelovljene u Egu. To je važna razlika. Imajući na umu utjecaje koji smanjuju marginalnu korist od vrijednosno–usmjerenog ponašanja (centralna regulacija i cijene: Frey, 1992), slijediti vlastite vrijednosti nestalnije je od poštivanja normi.

* * *

Očito, odnos između kolektivne dobrobiti – pribavljanja ili čuvanja općeg dobra – i individualne racionalnosti kompleksniji je no što nam se isprva učinilo. Pod određenim uvjetima, kooperacija ne samo da ne nailazi na otpor sebičnih aktera nego upravo u njima nalazi svoju snagu. Je li to »nevidljiva ruka« racionalnosti? U svakom slučaju, s optimizmom koji je upravo natkrililo početni pesimizam još nismo završili.

3. OTPORNOST KOLEKTIVNE AKCIJE

P. Oliver i G. Marwell promijenili su smjer proučavanja fenomena kolektivne akcije. Dotadašnju opsesiju sindromom »neplatiše« (*free riding*), koja je bila zašla u slijepu ulicu inzistiranja na univerzalnosti (iz bioloških i tržišnih razloga; Tullock, 1992), zamijenili su analizom uvjeta pod kojima je kolektivna akcija moguća i usprkos onima koji uživaju njezine plodove ali izbjegavaju troškove.

Prema teoriji »kritične mase« (Oliver; Marwell; Teixeira, 1985; Oliver; Marwell, 1988; Marwell; Oliver; Prael, 1988), oslonjenoj na kompjutersko simuliranje, kolektivna je akcija moguća sve dok je »platišama« isplativa. Istraživački naglasak pomaknut je, dakle, na karakteristike općeg dobra (primamljivost) te osobine onih koji pridonose akciji (kakvoća skupine). Budući da su ovo težišni elementi objašnjenja *prelaska* (*kooperacijskog*) *praga*, odnosno oživljavanja zajedničke akcije, razmotrimo ih pobliže.

7 Osim »klasičnih« sankcija, upravljenih protiv prekršioca određene norme, postoje i tzv. »kolektivne sankcije« (Heckathorn, 1988) kojima se (nediskriminativno) kažnjava cijela skupina za prekršaj koji počini jedan njezin član.

8 Vidi, primjerice, smisao »norme pravednosti« (usp. i Marwell; Ames, 1979:1357).

9 Paradigmatski primjer konformirajuće snage normi i metanormi jest socijalna kontrola u malim, tradicionalnim zajednicama.

3.1 Karakter općeg dobra

Ciljevi kolektivnih akcija mogu se razlikovati s obzirom na kriterij »marginalnog povrata« (MP; *marginal returns*). Naime, spoznaja o tome raste li MP (količina općeg dobra proporcionalna je ulaganjima u akciju) ili pada (nakon određene točke količina općeg dobra počinje obrnuto razmjerno slijediti ulaganja), bitno određuje akterovu kalkulaciju vlastitim udjelom. Padajuća krivulja MP, lako je zaključiti, dodatno potiče sindrom »neplatiše«.

3.2 Karakter (profil) skupine

Skupina koja je potencijalni nositelj kolektivne akcije može biti homogena ili heterogena. U prvom slučaju njezini su članovi istih ili sličnih društvenih karakteristika, međusobno zamjenjivi, dok su u drugom višestruko različiti. Homogenost može (ali i ne mora) implicirati veću solidarnost aktera, odnosno snažniju intrinzičnu motivaciju za akciju. Važnost pak heterogenosti posebno se iskazuje pri padajućem MP kada raste broj »neplatiša«. U takvoj situaciji (preostali) sudionici moraju imati dovoljno resursa da sami podnesu sve troškove akcije, a heterogenost povećava vjerojatnost da skupina uključi i takve »velike« (VIP) članove.¹⁰

3.3 Veličina skupine

Prema klasičnoj teoriji kolektivne akcije (M. Olson), broj sudionika pozitivno je koreliran s opsegom *izbjegavanja kontribuiranja*: bujanje je pogubno za djelotvornost. Oliver i Marwell (1998), naprotiv, točnim drže upravo suprotno. Pod uvjetom da troškovi pribavljanja općeg dobra ne rastu s brojem sudionika, velike skupine imaju barem dvije prednosti pred malima: veću vjerojatnost da uključuju VIP aktere te obilnije resurse.

3.4 Gustoća skupine

Ovo obilježje odnosi se na broj veza unutar skupine i stupanj njihove centraliziranosti. Prema »konceptu selektivnosti« (Marwell; Oliver; Prael, 1988), troškovi kolektivne akcije smanjuju se što su veze među potencijalnim sudionicima centraliziranije: što su organizatori bliže čvorištima *komunikacijskih mreža to je pokretanje i održavanje zajedničke akcije jeftinije*.

* * *

Posljednja dva odjeljka djeluju ohrabrujuće. Obuzdati egoizam više se ne doimlje neizvedivim; refrakcija racionalnosti i otpornost kolektivne akcije šire prostor vjeri u rješivost globalnih ekoloških kriza. U kojoj mjeri? Trenutak je da to ispitamo.

4. POLITIKA MEĐUNARODNOG EGOIZMA

Analiza načela kooperacije, »pozadinskih mehanizama« te hipoteze o otpornosti kolektivne akcije sugerira da jalovost kolektivnog dogovaranja nije neizlječiva. Zadaća je ovoga odjeljka pokazati kako se izvedeni model kooperacije ponaša u kontekstu međuna-

¹⁰ Koncept *kritične mase* nije bez implikacija na teoriju elita; efikasna kolektivna akcija plod je ne toliko brojnosti mobiliziranih koliko njihovih osobina.

rodne zaštite okoliša. Može li »sjena budućnosti« zauzdati egoizam? Jesu li sankcije put do kooperacije? Osigurava li »kritična masa« (političku) djelotvornost koncepta OR-a? Krenimo prema odgovorima...

4.1 Načela kooperacije

Budući da su slabosti »načela kooperacije« u međunarodnoj (ekološkoj) primjeni prikazane u jednom drugom radu (Štulhofer, 1993), ovdje ističemo tek jedan moment – problem pouzdanosti informacija o dugoročnim posljedicama nekooperiranja. Kao što je manje–više poznato, znanstvenu obradbu ekoloških makrokriža odlikuju dvije temeljne poteškoće: a) neprecizno diferenciranje uzroka od posljedica i b) prognostička nepreciznost. Obje poteškoće, usko isprepletene, izviru iz višestrukih nepoznanica u fundamentalno–ekološkim jednadžbama, rezultirajući pogubnim nepostojanjem konsenzusa među prirodoznanstvenicima (Yearley, 1992). Oprečni izvještaji, osporene studije i kontradiktorne procjene osakaćuju ekološku kooperaciju jer dugoročne troškove (egoističnog ponašanja) iskazuju prenejasno da bi zasjenili kratkoročne koristi od nekooperativnosti.¹¹

4.2 Mehanizmi stabilnosti

4.2.1 Reciprocitet

Temelj *robustnosti* reciprociteta jest »sjena budućnosti« (Axelrod, 1984) ili utjecaj još–ne–prisutnih (ali naslućenih) troškova–i–dobitaka na kalkulaciju aktera. Unutar okvira međunarodne zaštite okoliša »sjenu budućnosti« bitno skraćuju izložene aporije *ekološke prognostike* i vremenska ograničenost političkih mandata. Politički se djelatnici, drugim riječima, odlikuju kratkoročnim interesima čije trajanje određuje izborni ritam.¹² Na taj način, neposredne su koristi uvijek na vrhu liste političkih prioriteta, što znači da će troškove zaštite okoliša svatko nastojati prebaciti na druge. Nekoopertivni »odgovori« drugih na takvu povredu reciprociteta ne mogu tu ništa promijeniti. Razlog leži u činjenici što nekooperiranje ne može biti efikasna »kazna« za onoga koji nije niti pokazao želju za kooperacijom.

4.2.2 Učenje kooperativnosti

Za djelovanje ovog mehanizma »ulog budućnosti« nema značenja. Akteri se, zahvaljujući svojoj *kratkovidnoj racionalnosti*, ponašaju isključivo u skladu s prošlim iskustvima i izgrađenim (ne–)povjerenjem. Reagirajući adaptivno, akteri se priključuju kolektivnoj akciji jer su to drugi (u koje imaju povjerenja) već učinili. Promotrimo li ovu shemu kroz optiku međunarodne politike, izgledi kooperativnosti zasnivali bi se na šaćici dugovječnih »mandarina« (ministara i političkih savjetnika) koji pamte sve političke obrate unatrag nekoliko desetljeća. No čak i takvo *pars pro toto* objašnjenje suočava se s nepremostivom poteškoćom: otužnim historijatom međunarodne kooperacije, krhkost koje se »katehetski« podučava na katedrama međunarodnog prava ili politike.

11 Kategorija »adaptivnog kapaciteta« – težišna (biološka) točka koncepta OR-a (Hayashi – prema Pravdić, 1991:43) – još uvijek izmiče »definitivnom« spoznavanju (Lay, 1992:5).

12 Prema našem teorijskom modelu, politički djelatnici nisu drugo doli racionalni poduzetnici koji političke resurse (autoritet, poznanstva i budžet) iskorištavaju za privatne ciljeve, baš kao što vlasnik poduzeća čini s ubranim prihodom (Wolf, 1979:116; Van Winden, 1988:15–21).

Ozbiljnije razmatranje upozorava na povezanost opadanja entuzijazma za kolektivnu akciju s percepcijom rasta individualnih troškova (Macy, 1991a:746) – i tako smo opet u »stupici« zatočeničke dileme (ZD). *Slika 2* prikazuje situaciju u kojoj dvije države mogu birati hoće li kooperirati, odnosno zabraniti proizvodnju i upotrebu CFC spojeva na svojem teritoriju ili ne. U prvom slučaju, svaka od njih morat će podnijeti ukupne društvene troškove koji iznose 6 milijardi dolara. Ako se, pak, odluče za *jednostranu* akciju zaštite ozonskog sloja, to će ih stajati dvostruko. Naposljetku, ukoliko se obje zemlje suzdrže od kooperiranja gubici (budući!) – poput troškova liječenja oboljelih od melanoma – postaju *nevidljivi* jer je »kratkovidnost« (fiksiranost na prošlost) donosilaca odluka temeljna pretpostavka »modela učenja« (Macy, 1991b:839).¹³

		Y	
		k	n
X	k	A 6, 6	B 12, 0
	n	C 0, 12	D ?

Slika 2

Za racionalne državnike *dominantna* je strategija, očito, ne-kooperiranje (n), što *ekvilibrijem* čini tragičnu odsutnost svake ekološke akcije. Primjer pokazuje da se od kooperiranja – u trenutku kad ono postaje skupo (što će biti predizborni adut opozicije!) – može odustati bez obzira na (eventualno) solidno iskustvo dotadašnje kooperacije.¹⁴

4.2.3 Djelovanje normi i sankcija

Pri razmatranju poteškoća s međunarodnim *reciprocitetom* izostavili smo mogućnost stvarnog »kažnjavanja« nekooperativnog ponašanja. Primjena sankcija svakako je najpoznatija mjera i stoga izvrstan primjer. Razmotrimo li nepoštivanje sankcija nedavno uvedenih protiv jugoslavenskog režima, jasno je da se njihovo kršenje temelji na jednostavnoj činjenici da je sam čin sankcioniranja stanovit trošak (Axelrod, 1986). Spremnost podnošenja toga dodatnog troška zasniva se, imajući na umu *maksimizacijsku* racionalnost aktera, isključivo na spremnosti drugih da nagrade (kompenziraju) ili kazne onoga tko krši sankcije. Dakako, to je početak spirale troškova koja nas

¹³ Valja uočiti da aktere iz »stupice« ne izvodi ni suprotna pretpostavka. Bili oni i »dalekovidni« (*strateški racionalni*), poteškoće znanstvenog procjenjivanja brzine i posljedica širenja ozonskih rupa onemogućuju jasno sagledavanje dugoročnih troškova (usp. točku 4.1).

¹⁴ Povijest međunarodnih političkih odnosa rječito govori u prilog ovom izvodu.

suočava s klasičnim problemom »kontrolne kontrolora« — čime i međunarodno sankcioniranje nekooperativnosti podliježe opisanoj oporosti ZD.¹⁵

4.2.4 Internalizacija vrijednosti

Jasno je da svagdašnji društveni red ne počiva na sveprisutnosti »kontrolora« i strahu od kazni (Arrow, 1974:72). Mnoge se akcije izvode i usprkos činjenici da su trošak za aktera, kao što je npr. kažnjavanje preljubnika u patrijarhalnoj zajednici. U takvoj situaciji seljani podnose troškove hvatanja i kažnjavanja prekršitelja (bračnih) normi jer su *interno motivirani*. Drugim riječima, socijalizirane vrijednosti porodične stabilnosti, nužne za tradicionalno gospodarstvo, navode ih da ne reagiraju kao »neplatiše« — iako bi tako uštedjeli na vremenu i energiji — nego se uključuju u neutralizaciju devijacije.¹⁶

Vrijednosti, altruizam, etički principi, emocije — sve to bez sumnje mijenja ishod sučeljavanja individualne i kolektivne racionalnosti (Etzioni, 1990; Moreh, 1990). Je li moguće da bi i političari mogli reagirati prema tom obrascu? Je li trezveno očekivati da će biti spremni kazniti ekološke prekršitelje ne pitajući za troškove toga čina? Utjecaj *vrijednosno-orientiranog* ponašanja na međunarodnu kooperaciju iscrpno ću obraditi u petom odjeljku.

4.3 Otpornost kolektivne akcije

Ispitivanje načela i mehanizama kooperativnosti (s iznimkom *internalizacije vrijednosti*) predviđa da će *dominantno ponašanje* biti izbjegavanje troškova kooperacije, odnosno težnja aktera da ih »prepuste nekom drugom«. Teorija »kritične mase«, već je rečeno, upozorava na to da opisana univerzalnost sindroma »neplatiše« nije i kraj svakoj kolektivnoj aktivnosti. Zato valja ispitati u kojoj je mjeri međunarodna zaštita okoliša moguća, »neplatišama« usprkos.

4.3.1 Osobine dobra i kooperirajuće skupine

Globalna ekološka zaštita — sprečavanje daljnjeg propadanja prirodnih resursa — predstavlja *opće dobro* »akcelerirajućeg tipa« (krivulja MP raste), što znači da njegova količina varira prema opsegu udjela u zajedničkoj akciji. Shodno dosadašnjoj analizi, to znači: a) da će »neplatiša« biti malo ako postoji jasna računica da se ekološko kooperiranje isplati; odnosno b) da će »neplatiša« biti sve više ako je kooperiranje od početka slabo (nema jasnih koristi). Slijedom poteškoća iznesenih pod točkom 4.1, druga je varijanta puno realističnija. Ako je tome tako, onda će ekološka kooperacija ovisiti isključivo o maloj skupini najrazvijenijih zemalja svijeta i intenzitetu njihova interesa za okoliš. Problem takvog iskorištavanja »velikih«, a to čine »mali« (Oliver; Marwell; Teixeira, 1985:548), leži prije svega u *efikasnosti* akcije, jer čak i pod pretpostavkom da su »veliki« spremni (i mogu) podnijeti goleme troškove saniranja globalnih eko-križa, »mali« su uvijek motivirani da dobivena sredstva potroše (i) na druge, neekološke projekte. Takvo izigravanje smisla ekološke kooperacije, oslonjeno na

15 Za primjer nesankcioniranja prekršitelja međunarodnih ekoloških konvencija, uzrokovanog problemom monitoringa (kontrolne), usp. Pravdić (1992:393).

16 Ovdje prisutna racionala: »Ako prekršaj egzemplarno kaznim, nikome to više neće pasti na pamet... pa je moj brak osiguran«, može ali i ne mora biti osviještena. Bitna je razlika u tome što usvajanje vrijednosti isključuje sindrom »neplatiše«; akteri se ne priključuju kolektivnoj akciji zato što od nje očekuju koristi nego zato što ih na to »sile« usvojene vrijednosti.

poteškoće djelotvorne međunarodne kontrole, dovest će do pojave »neplatiša« i među »velikima« te, konačno, do raspada *kritične mase*.¹⁷

5. PRISILA ILI PROPAST KAO LAŽNA DILEMA?

Zamislimo svijet koji čine samo tri države: Hutpicija, Žipsundo i Kalimburunzi. Njihovi državnici okupili su se u glavnom gradu Žipsunda, Iyu-bi-Diferiju, ne bi li postigli dogovor o planetarnoj ekološkoj zaštiti. Sve tri strane prethodno su se već složile da treba odustati od određenih aktivnosti jer nepovratno uništavaju životnu okolinu. Hutpicija, čija se gospodarska moć temelji na izvorima nafte, predlaže da se prvo sklopi sporazum prema kojem bi upotreba CFC spojeva bila najstrože zabranjena. Žipsundo, koji potresa ekonomska kriza, a čija je (zastarjela) kemijska industrija u velikoj mjeri upućena na CFC spojeve, inzistira na tome da se prije toga krene s restriktivnom populacijskom politikom. Kalimburunzi, zemlja čiji je prirodni priraštaj negativan, zauzima se za strogo ograničenje potrošnje fosilnih goriva. Kakav dogovor valja očekivati? Prema znamenitom *Arrowljevom teoremu* (Arrow, 1981; Farber; Frickey, 1991:38–41) – baš nikakav. Ne odustanu li trojica državnika od demokratskih načela sporazumijevanja, vratit će se u svoje rezidencije a da ništa nisu potpisali.¹⁸

Opisana nemogućnost demokratskog pokretanja kooperacije ponukala je dvojicu autora da, točno 298 godina nakon Hobbesove smrti, ustvrde kako je jedina alternativa ekološkom uništenju našega planeta *Novi Levijatan* ili »uzajamna prinuda dogovorena uzajamnim pristankom« (Hardin; Baden, 1977:26). Prisila, dakle, ili propast!

Ostavljajući po strani apsurdno vezivanje Novog Levijatana za demokratski dogovor – iz čije nemogućnosti upravo i izvire ideja o nužnosti prisile! – za hvatanje u koštac s globalnim ekološkim problemima postoje, prema mašem mišljenju, još dva načina. Prvi podrazumijeva prevladavanje *vrijednosno-orijentiranog ponašanja*, odnosno dominaciju ekološke etike, a drugi konstrukciju tzv. *eko-tržišta* (Štulhofer, 1992a).

5.1 Ekološka etika

S obzirom na izložene nedaće kooperativnosti, nije čudo što se koncept OR-a usko vezuje uz razvoj ekološke »etike odgovornosti« (Čiček; Čiček, 1991; Pravdić, 1992; Lay, 1992).¹⁹ Slijepa ulica racionalizma nastoji se izbjeći vrijednosnim ponašanjem, temeljni orijentir kojega je *odgovornost prema budućim naraštajima*. Na taj način opći bi se konsenzus oko nužnosti svjetske ekološke politike (Pravdić, 1991) zasnivao na svojevrsnom altruizmu. I ne samo to! Budući da se moralnost ne temelji na *cost/benefit*

17 Povh svega, prema sadašnjem međunarodnom pravu (usp. određenje suvereniteta u Povelji UN-a) *kritična masa* »velikih« ne može riješiti temeljni ekološki problem – populacijski rast »malih«. Više o tome nešto kasnije...

18 Prema Arrowljevom teoremu, individualne preferencije nije moguće zadovoljiti kolektivnim odlučivanjem, a da se ne ogriješi o barem jedno od slijedećih pravila: a) da je poštovana minimalna racionalnost (pravila potpunosti i tranzitivnosti); b) da je zadovoljen Pareto kriterij; c) da nema diktatorskih ovlasti (sve preferencije imaju jednaku važnost); d) da su zanemarene irelevantne alternative; e) da je model izbora univerzalno primjenljiv. Ukratko, sukob je između efikasnosti i demokratskičnosti odlučivanja neizbježan (Inman, 1987).

19 Djelovanje *ekološke etike* (eko-altruizma, intrinzične eko-motivacije) potvrđeno je u mnogim studijama slučaja; vidi npr. analize antinuklearnog pokreta u Francuskoj (Feldman, 1986:155) i osobitosti recikliranja u SAD-u (Vining; Ebreo, 1992).

analizi, ekološki bi altruizam, pod pretpostavkom da je dovoljno rasprostranjen, omogućio:

a) **pokretanje kooperacije** – postizanjem dogovora o implementaciji OR–a kroz »opći trgovinski ugovor« (Lay, 1992:7), internacionalne eko–konvencije i sl.;

b) **stabilnost kooperacije** – održavanjem dogovorenog i provođenjem strategije OR–a, popraćenih postupnim usvajanjem (internalizacijom) normi i metanormi ekološke suradnje;

c) **unapređivanje kooperacije** – tendencijskim povećavanjem efikasnosti ekološke aktivnosti.

Empirijski i teorijski najzaokruženiji koncept takva etičkog aktivizma, koliko nam je poznato, jest Inglehartova razradba uspona »postmaterijalizma«. Prema ovoj ideji, od početka 70–ih godina, u zapadnom (razvijenom) dijelu svijeta svjedoci smo dramatične promjene kulturnih obrazaca. Nove generacije, socijalizirane u »državi blagostanja«,²⁰ iskazuju »sve veći naglasak na kvaliteti života i sebeiskazivanju« (Inglehart, 1990:66), napuštajući materijalističke vrijednosti starijih pokoljenja. Prema Inglehartovoj prognozi, do kraja ovog stoljeća broj će se »postmaterijalista« približiti broju »materijalista«, a dominantne će društvene vrijednosti – budući da nova (postmaterijalistička) elita zamjenjuje staru između 1980. i 2010. godine – sve više obilježavati *postmaterijalistički kriteriji*.

O crtani postmoderni koncept indirektno se obara na politekonomijski skepticizam kojim ovaj rad dekonstruira strategiju OR–a. Ako je točno da je altruizam u usponu, onda egoizam, nedvojbena, mora opadati, a s njime, jedna po jedna, i navedene zapreke ekološkoj kooperaciji. Ipak, postmaterijalistički udarac manje je bolan no što bi se to moglo u prvi mah činiti. Naime, ne samo da su na rang–listi vrijednosti koje iskazuju stanovnici zemalja OECD–a prvih pet još uvijek materijalističke (Inglehart, 1990:97–8) nego je i sama sudbina *postmaterijalističkog koncepta* jednako tmurna kao i ona »teorije kritične mase«. Evo kako:

Korak 1. (»uspon altruizma«) – prema Inglehartovu tumačenju, individualne su vrijednosti uglavnom odraz općih materijalnih uvjeta (unutar matičnog društvenog sustava) u doba primarne i sekundarne socijalizacije; »razdoblje obilja« stvorilo je, tako, altruizmu sklonu populaciju;

Korak 2. (»ulazak u recesiju«) – budući da ta populacija čini samo djelić svjetske zajednice,²¹ altruizam koji je obilježava skupo će stajati njihove nacionalne ekonomije; iskorištavanje »velikih« od strane »malih« (usp. točku 4.3.1), materijalistički odgojenih »neplatiša«, nužno dovodi do recesija i pada životnog standarda u »altruističkim« zemljama;

Korak 3. (»pad altruizma«) – kao reakcija na pad standarda i slabije materijalne uvjete, vrijednosti novih naraštaja počet će iskazivati suprotan (»materijalističko–egoistički«) predznak.

20 Prema Morehu (1990:567), altruizam varira u skladu s »materijalnim položajem altruista«; što je pojedinac, drugim riječima, bogatiji, više si altruizma može priuštiti. Slično implicira i Goodin (1988), pokazujući kako se ZD »zaoštrava« u uvjetima oskudice.

21 Sve manji, zato što tempo promjena (rast broja »postmaterijalista«) ovisi o stopi prirodnog priraštaja, koja će se u razvijenim zemljama, po svemu sudeći, nastaviti smanjivati. »Postmaterijalisti«, naime, iskazuju manju sklonost braku i djeci od »materijalista« (Inglehart, 1990:89).

5.2 Ekološko tržište

Ističući središnju ulogu ekonomskih inicijativa u društvenim promjenama, *neoklasična* je »ekonomija zaštite okoline« u posljednjih desetak godina postala općim mjestom ekološke politike (Štulhofer, 1992a).²² Prema ovom pristupu, rješenje ekoloških problema nalazi se u određivanju cijene prirodnim resursima i uspostavi tržišnih pravila konzumacije. Na nacionalnoj razini, tržišna je ekologija operacionalizirana (modeli *emisionih naknada i dionica*) kao učinkovit spoj *minimalne države* i »nevidljive ruke« ekonomskog motiviranja (Štulhofer, 1992b). Na međunarodnoj razini stvari su potpuno drukčije. U globalnom kontekstu, koncept biva razrađen kao povijesno osviješten, egalitarni princip raspodjele »planetarnih dionica«. Drugim riječima, svakoj je članici svjetske zajednice dodijeljen određen broj dionica koje ograničuju pravo na iskorištavanje prirodnih resursa Zemlje. Dionice se, formalno gledajući, ne razlikuju od uobičajenih dionica; na svjetskoj eko–burzi razvijene bi zemlje (koje su dobile minimalnu količinu dionica jer su »ostatak« već potrošile dosadašnjim industrijskim razvojem) mogle dokupiti potrebnu količinu dionica otkupljujući ih od nerazvijenih zemalja (koje ih ionako ne mogu iskoristiti) financiranjem »održivih« razvojnih programa.

Naravno, temeljni problem čitave zamisli jest njezina utopijska komponenta. Već na prvom koraku – pri početnoj raspodjeli – »planetarne dionice« napuštaju ekonomsku logiku. Kakva bi ekonomska motivacija mogla navesti razvijene zemlje da prihvate predviđen plan raspodjele dionica? Nepostizanje, pak, takva konsenzusa sasvim je u skladu s nesputanim djelovanjem sebičnih interesa u međunarodnim ustanovama.²³

* * *

Prisila ili propast, pokušao sam pokazati, lažna je dvojba. Na raspolaganju nam je više od jedne mogućnosti hvatanja u koštac s ekološkim makrokrizama. Ipak, ni Novi Levijatan, ni postmaterijalistička etika ni eko–tržište – tri različite i međusobno nemjerljive dimenzije globalnog motiviranja za eko–kooperaciju – ne približuju nas rješenju ispitivanog problema.

6. EPILOG: PREMA POSTHUMANISTIČKOM PRAGMATIZMU...

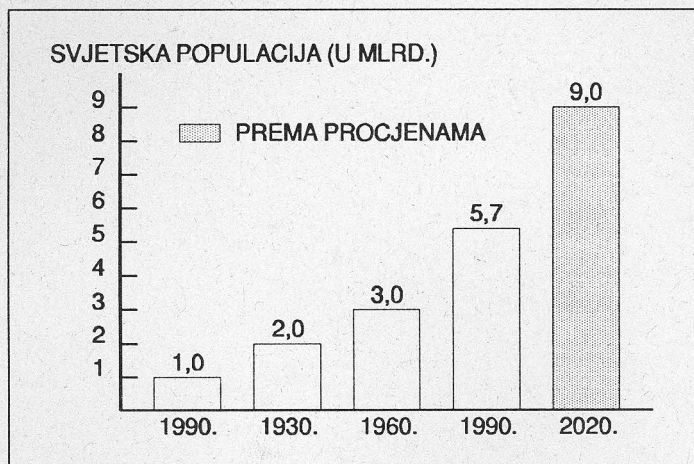
Prije točno četvrt stoljeća G. Hardin je uzbunio znanstvenu zajednicu tvrdnjom da se populacijska eksplozija – globalna ekološka kriza prvoga reda – ne može riješiti!

22 Nužnost kreiranja ekološkog tržišta ističe i Agenda 21; usp. »Press Summary of Agenda 21 (draft proposal)« (UNCED, Rio de Janeiro, 1992).

23 Međunarodna kooperacija ostvariva je (i održiva) isključivo ako (i dok) je u interesu egoističnih aktera. Kolonijalizam, tako, postaje neprihvatljivim tek pošto su »troškovi« kolonizatora enormno narasli (pretežući nad koristima) zbog: a) jačanja lokalnih pokreta otpora, b) pritiska SSSR–a (koji »Treći svijet« nastoji uvesti u komunističku hemisferu), i to kako političkog, kroz UN, tako i vojnog (naoružavanje gerile) te c) utjecaja Sjedinjenih Američkih Država koje žele dobre odnose sa zemljama primarne interesne sfere – negdašnjim kolonijama (J. Amerika).

Krhkost međunarodnih normi i slabost sankcija potkrepljuje sasvim lapidarno razmatranje povijesti međunarodnog prava. Dok je potpisivanje konvencija dugotrajan i mukotrpan posao, njihovo je kršenje gotovo svakodnevna rekreacija; usp. primjer tzv. »ratnog prava« (Ibler, 1987). *Nemogućnost sankcioniranja* (i razloge) ponajbolje iskazuje sama »Povelja UN–a« (Narodne novine, Zagreb, 1976), posebno u dijelu posvećenom Međunarodnom kaznenom sudu (str. 158). Naposljetku, krivično je gonjenje osoba za počinjeni »ratni zločin« ili »zločin protiv čovječanstva« (genocid) moguće samo ako je matična zemlja – na ovaj ili onaj način – prethodno poražena.

Prema argumentaciji u članku, *tragedija zajedničkog* neizbježna je posljedica činjenice da svatko želi ostvariti maksimum (u ovom slučaju reproduktivni) u konačnom svijetu konačnih resursa. Nalaz da svjetska zajednica ne poznaje mehanizme kojima bi se ovaj problem mogao riješiti navest će Hardina na to da se zauzme za reformulaciju »Deklaracije o ljudskim pravima« i uspostavu svjetskog policajca koji bi »planirao obitelji«. Nedvojbeno, takva je žestina iznudena samom težinom problema (Slika 3).²⁴

Slika 3

Do danas, usprkos brojnim kritičkim, sistematičnim ili jednostavno utješnim ogle-dima napisanim nakon objavljivanja spomenutog članka, nitko još nije ponudio izlaz. Nije stoga čudno što se na nedavnoj UNCED-ovoj konferenciji (Rio de Janeiro, 1992) o problemu populacijskog rasta nije raspravljalo.²⁵ Takav postupak sa standardnim elementom svake definicije OR-a, upućuje, smatram, na *tragikomičnu neozbiljnost* filozofije »održivog razvoja«. U nevelikom zaključku pokušat ću skicirati što nam preostaje ako prihvatimo ovu ocjenu.

6.1 »Lakšu od zraka, nitko je ne može pomaknuti«; zadaci prirodnih znanosti

Sjena budućnosti, vidjeli smo, ključ je svake kooperacije; bez dovoljno dugačke sjene – bez, dakle, savršeno jasne i znanstveno ovjerene vizije planetarne kataklizme – bitna je promjena sadašnjeg (nekooperativnog) ponašanja sasvim nevjerovatna. Sve dok ne bude potpuno jasno da se, dugoročno gledajući, egoizam ne isplati, nitko neće biti spreman podnijeti goleme troškove međunarodne eko-kooperacije. Stoga je zadaća temeljnih znanosti *osjenčati kataklizmu* i tako »produžiti« *sjenu budućnosti*.²⁶

24 Siromašnim zemljama s visokim prirodnim priraštajem nije u interesu ograničavati jedini resurs kojim raspolažu, a koji im osigurava jeftinu radnu snagu, brojne oružane jedinice itd.

25 I uopće, može se reći da su čitav tok i zaključci Konferencije potvrda politekonomijske teorije »javnog izbora« (*public choice theory*). Dvije mlake konvencije i odbijanje povećanja izdvajanja za troškove ekologije nerazvijenih zemalja jasno iskazuju (maksimizacijski) egoizam aktera. Osnivanje pak novih organizacijskih tijela još jednom potvrđuje da se birokracija (s tendencijom širenja) ponaša poput poduzetnika koji se služi budžetom kao tvorničar vlastitim kapitalom (Buchanan, 1984).

26 Tzv. »definitivne studije« jedini su način da se to ostvari... Društvene bi discipline mogle donekle ublažiti problem »nedefinitivnosti« prirodnoznanstvenih ekspertiza senzibiliziranjem javnosti na tzv. *bayesijski račun* (Ulen, 1990:187–191), prema kojem vjerojatnost određene procjene raste sa svakom novom evi-dencijom.

6.2 »Danas me čine tvojim prijateljem, a već sutra neprijateljem«; zadaci društvenih znanosti

Interesi, smatrao je Durkheim, najnepredvidljiviji su element društvenog života. U ovom tekstu trudili smo se pokazati kako je zadatak »političke ekonomije zaštite okoline« upravo nastojanje da se »nepredvidljivo« učini predvidljivim. Ne razmotrimo li, preciznije rečeno, mogućnosti usklađivanja nacionalnih interesa, međunarodna ekološka politika nema većih izgleda.

Čekajući rezultate prirodnoznanstvenih ekspertiza, društvene znanosti moraju poraditi na dva plana – empirijskom i teorijskom. Prvi uključuje analize slučajeva, kompjuterske simulacije i sociopsihološke eksperimente usmjerene prema razradbi »sustava kooperiranja«. Takva upotreba modela racionalnog izbora – kojom bi se unaprijedili elementi međunarodne suradnje, poput sustava odvrćanja, metanormiranja, izgradnje reputacije, reciprociteta i sl. (Axelrod, 1984:VII) – mogla bi dovesti do rekonstrukcije postojećih međunarodnih ustanova. Istom cilju teži i *teorijska aktivnost*. Međunarodna eko–kooperacija nemoguća je, čak i pod pretpostavkom razvitka uređaja za praćenje i kontrolu, tako dugo dok su središnje kategorije *kolektivne i individualne slobode* definirane (i normirane) na dosadašnji način. Zadaća je, stoga, u prvom redu filozofije, sociologije i pravne znanosti, izvršiti diverziju u postojećem tumačenju »suvereniteta« i »individualnih prava«.

Kao što je već davno predloženo, oba pojma valja ograničiti *pravima budućih naraštaja*. U tom smislu suverenitet bi države X, koja nepoštivanjem eko–konvencija krši ljudska prava – u ovom slučaju budućih generacija (i to ne samo vlastitih državljana!) – bio poništen odlukom Savjeta eko–sigurnosti UN–a. Intervencija koja bi uslijedila ne samo da bi prisilila na kooperaciju državu X nego bi potaknula i »metanormiranje« kooperativnosti u drugim zemljama. Sukladno tome, prokreativna bi prava pojedinca ograničavalo pravo (na kvalitetan život) budućih pokoljenja. Obvezatna sterilizacija nakon određene dobi (koja je uvjetom očuvanja građanskih prava) te ograničenje potomstva strogom poreznom politikom (ekološki porez na treće dijete) bile bi dostatne mjere za razvijeni dio svijeta. Populacijska politika u Trećem svijetu morala bi uključiti više pozitivnog sankcioniranja i edukaciju, uz jednaku obvezu pristajanja na sterilizaciju.

* * *

Dekonstrukcija humanizma, kakva se ovdje predlaže, nužan je uvjet »održivog razvoja« – lapidarno određenog kao usklađenost društvenog rasta i razvitka s prirodnim kapacitetima.²⁷ Rušenje navedenih zapreka koje karakterizira: a) ekološka neodrživost, b) elementi moralne upitnosti te c) često političko zaobilazanje – nije drugo do raskidanje s neefikasnim i visoko rizičnim sustavom društvenog reda. Nepostojanje unutardržavnih »suvereniteta«, odnosno mogućnost (i praksa) ograničavanja individualnih sloboda u trenucima krize (*izvanredno stanje*), daju razumjeti djelotvornost u rješavanju tzv. »lokalnih ili mikro ekoloških kriza« – nasuprot neefikasnosti međunarodnog bavljenja onim »globalnim« (Štulhofer, 1993).

²⁷ Pritom naglašavam da »dekonstrukcija humanizma« nema ništa zajedničko s prilično popularnim »napuštanjem« tzv. »antropocentrične etike«. Alternativnom utemeljivanju (»biocentrična etika«, »ekološka etika« i sl.) bitno nedostaje realističnosti: ljudska bića ostaju »mjerom svih stvari« – svidalo se to biljkama i životinjama ili ne – sve do pojave neke druge vrste čije bi kooperiranje (ili egoizam) bilo kadro učiniti naš planet sretnijim.

Dakako, ono isto što je činilo nevjerojatnim oživljavanje Levijatana – aporetičnost individualne i kolektivne racionalnosti! – suprotstavlja se i ocrtanoj »dekonstrukciji«. Ipak, odbacimo li i taj pesimistički ekološki aktivizam (parafrazirajući *Jonathana Swifta*) – djelovanje, dakle, koje nije potaknuto (nedohvatljivim) ciljevima nego ljudskom dužnošću – mogli bismo se naći u situaciji da nam efikasni mehanizmi globalne ekološke zaštite ostanu nepoznati i u trenutku kada neoštru *sjenu budućnosti* počne smjenjivati jasna »sjena smrti« (Hobbes).

LITERATURA:

- Arrow, K. J. (1974). *The Limits of Organization*. New York: Norton.
- Arrow, K. J. (1981). Vrednosti i kolektivno odlučivanje. *Marksizam u svetu*, 8(10):160–180.
- Axelrod, R. (1986). An Evolutionary Approach to Norms. *American Political Science Review*, 80(4):1096–1111.
- Axelrod, R. (1984). *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books.
- Čiček J., Čiček, M. (1991). Je li ekološki održivo društvo budućnost ili utopija?. *Revija za sociologiju*, 22(1):25–34.
- Elster, J. (1989). *Nuts and Bolts for Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Etzioni, A. (1990). *The Moral Dimension: Toward a New Economics*. New York: Free Press.
- Farber, D. A., Frickey, P. P. (1991). *Law and Public Choice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Feldman, D. L. (1986). Public Choice Theory Applied to National Energy Policy: The Case of France. *Journal of Public Policy*, 2:137–158.
- Frey, B. S. (1992). Tertium Datur: Pricing, Regulating and Intrinsic Motivation. *Kyklos*, 45(2):161–184.
- Goodin, R. E. (1988). Some New Sources of Social Conflict. *The British Journal of Sociology*, 39(3):441–451.
- Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3):481–510.
- Hardin, G., Baden, J. (eds.), (1977). *Managing the Commons*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Heckathorn, D. D. (1988). Collective Sanctions and the Creation of Prisoner's Dilemma Norms. *American Journal of Sociology*, 94(3):535–562.
- Hobbes, T. (1961). *Levijatan*. Beograd: Kultura.
- Ibler, V. (1987). *Rječnik međunarodnog javnog prava*. Zagreb: Informator.
- Inglhart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ.: Princeton University Press.
- Inman, R. P. (1987). Markets, Governments and the »New« Political Economy. U: Auerbach, A. J., Feldstein, M. (Eds.), *Handbook of Public Economics*, vol II. Amsterdam: North–Holland.
- Lay, V. (1992). Održivi razvitak i društvene promjene. *Socijalna ekologija*, 1(1):1–18.
- Macy, M. W. (1990). Learning Theory and the Logic of Critical Mass. *American Sociological Review*, 55(6):809–826.
- Macy, M. W. (1991a). Chains of Cooperation: Treshold Effects in Collective Action. *American Journal of Sociology*, 97(3):808–843.

- Marwell, G., Ames R. E. (1979). Experiments on the Provision of Public Goods. I. **American Journal of Sociology**, 84(6):1335–1360.
- Marwell, G., Oliver. P. E., Prael, R. (1988). Social Networks and Collective Action. **American Journal of Sociology**, 94(3):502–534.
- Moreh, J. (1990). Cooperation and Conflict. **Social Science Information**, 29(3):559–581.
- Oliver, P. E., Marwell, G. (1988). The Paradox of Group Size in Collective Action. **American Sociological Review**, 53(1):1–8.
- Oliver, P. E., Marwell, G., Teixeira, R. (1985). A Theory of the Critical Mass. I. **American Journal of Sociology**, 91(3):522–556.
- Olson, M. (1965). **The Logic of Collective Action**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ostrom, E. (1991). **Governing the Commons**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pravdić, V. (1991). Zaštita okoline: suvremene koncepcije. **Revija za sociologiju**, 22(1):41–56.
- Pravdić, V. (1992). Morskim putem od Stockholma do Rio de Janeira. **Socijalna ekologija**, 1(3):387–397.
- Štulhofer, A. (1992a). Teorija »javnog izbora« i ekonomija zaštite okoline. **Tržište**, 3(1/2):45–60.
- Štulhofer, A. (1992b). Tržišna zaštita okoline – prijedlog ekološke politike Hrvatske. **Socijalna ekologija**, 1(2):223–232.
- Štulhofer, A. (1993). Čudo za tri dana?: Ekološke krize, egoizam i kooperacija. **Socijalna ekologija**, 2(1):53–62.
- Tullock, G. (1992). Hawks, Doves and Free Riders. **Kyklos**, 45(1):25–36.
- Ulen, T. S. (1990). The Theory of Rational Choice, Its Shortcomings and the Implications for Public Policy Decision Making. **Knowledge**, 12(2):170–198.
- Vining, J., Ebreo, A. (1992). Predicting Recycling Behavior. **Journal of Applied Social Psychology**, 22(20):1580–1607.
- Van Winden, F. A. A. M. (1988). The Economic Theory of Political Decision-Making. U: Broeck, Van den J. (ed.), **Public Choice**. Dordrecht: Kluwer.
- Wolf, C. (1979). A Theory of Nonmarket Failure. **The Journal of Law and Economics**, 22(April):107–139.
- Yearley, S. (1992). Green Ambivalence About Science. **The British Journal of Sociology**, 43(4):511–532.

UN-SUSTAINABILITY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Aleksander Štulhofer
Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

The report questions political and economical basis of the concept "sustainable development" (SD), the difficulties of implementation being almost forgotten in general environmental enthusiasm. The first part brings the analytical discussion about the phenomenon of collective action, the existing difficulties are investigated (as tragedy of commons, free riding, prisoner's dilemma) as well as the empirically shown resistance. The stability of cooperation is systematically organised through the "principles of cooperation" and "background processes" (reciprocity, learning, rules and sanctions effects, mastering of values) as well as through the "theory of critical mass".

The second part of the report introduces the application of the described analytical model on international politics, particularly onto the sector in charge of solving global ecological crises. The results are disastrous: international cooperation is unstable, not resistant to egotism. The possibilities of planetary ecological regulation — three ways of "motivating" the cooperation (new leviathan, rise of post-materialistic values and creation of eco-market) are significantly limited by mistakes "in construction" making them ineffective for the control of growth of population — the macro-crisis par excellence.

The final part of the report offers the (lapidary) consideration of the tasks of natural and humanistic sciences. Leading among the latter one is a kind of "de-construction of humanism" — as a possible way out from the "social trap" of maximising rationality.

Key words: collective action, humanism, international cooperation, maximising rationality (egotism), sustainable development, tragedy of commons

DIE UNHALTBARKEIT DER ERHALTBAREN ENTWICKLUNG

Aleksandar Štulhofer
Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel erforscht die politökonomischen Grundlagen des Entwurfs der "erhaltbaren Entwicklung" (EE), dessen Vollziehungsschwierigkeiten im allgemeinen ökologischen Enthusiasmus scheinen vergessen zu sein. Der erste Teil stellt die analytische Diskussion des Phänomens der kollektiven Aktion vor, wobei ihre Unzulänglichkeiten (tragedy of commons, free riding, prisoner' dilemma) untersucht werden, sowie die empirisch nachgewiesene Widerstandsfähigkeit. Die Standhaftigkeit der Zusammenarbeit wird durch das "Kooperationsprinzip", mit Hilfe von "Hintergrundprozessen" (Reziprozität, Lernen, Normen- und Sanktionenwirkung, Werteaneignung), sowie "der Theorie der kritischen Masse" systematisiert.

Der zwei Teil stellt die Anwendung des oben beschriebenen analytischen Modells auf die internationale Politik dar, insbesondere auf jenen ihren Teil, der für die Lösung von globalen ökologischen Krisen zuständig ist. Die Ergebnisse sind vernichtend; die internationale Zusammenarbeit ist fundamental unbeständig, bzw. widerstandsunfähig dem Egoismus gegenüber. Die Möglichkeiten der planetaren ökologischen Regulierung — drei "Motivierungs"-weisen für die Zusammenarbeit (der neue Leviathan, der Aufstieg der postmaterialistischen Werte und die Bildung des Ökomarkets) — sind wesentlich beschränkt durch die "Konstruktions"-fehler, die sie in der Bekämpfung des Bevölkerungszuwachses als Makrokrise par excellence unwirksam machen.

Im Schlussteil wird eine (kurzgefasste) Erwägung von Aufgaben der Natur- und Sozialwissenschaften dargeboten. Was die letzten anbelangt, wird eine gewisse "Dekonstruktion des Humanismus" zum möglichen Ausgang aus der "sozialen Falle" der Maximisierungs-rationalität.

Grundausdrücke: Erhaltbare Entwicklung, Humanismus, internationale Zusammenarbeit, kollektive Aktion, Maximisierungs-rationalität, das Unglück des Gemeinen